

24. Churchill W. (2004). Ian Hamilton's March. Moscow, Russia: Eksmo.
25. Sazonova O. Gaagskaya konvency`ya 1907 goda: Analy`z normaty`vno-pravovogo dokumenta o polozheny`y` voennoplennyx [The Hague Convention of 1907: Analysis of legal instrument on the status of prisoners of war]. Scientific community of students of XXI century. Social Sciences, 15(41)
26. IV Gaagskaya konvency`ya o zakonax y` obychayax suxoputnoj vojny [Hague Convention IV about the Laws and Customs of War on Land]. Retrieved from <http://docs.pravo.ru/document/view/18271779/15926345/>
27. Polozheny`e o zakonax y` obychayax suxoputnoj vojnu [Regulations about the Laws and Customs of War on Land]. Retrieved from <http://docs.pravo.ru/document/view/18271779/15926345/>
28. Voennoplennyye Pervoj my`rovoj vojny [Prisoners of war in First World War]. Retrieved from <http://voynablog.ru/2012/04/12/>
29. Bukin S. Voennoplennyye v Sy`by`ry` [Prisoners of war in Syberia]. Retrieved from <http://russiasib.ru/voennoplennyye-v-sibiri/>
30. CDIA, F 692, op. 1, spr. 3260, arc. 13 – 22, 49.

KARABIN Olexsandr. PhD student of Department of World History, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,

e-mail: sunny.klyuchnik@mail.ru

THE PROBLEM OF THE LEGAL STATUS FORMATION PRISONER'S OF WAR FROM THE END XIX CENTURY TILL THE WORLD WAR I.

Abstract. *When in the XIX century the war prisoners started to be under the power and cover of government, which army had them captured, arose a demand of formation of the legal status and determination of generally accepted rules for their holding. The object of the article is to follow this formation process till the beginning of the World War I. Academic novelty is the generality of the earlier published material and the new analysis of the documents that concerning the war prisoners' status, accepted on international conferences. The important part for the legal status formation and incarceration conditions of war prisoners had the Liber's Lawbook, that regulated the problem of military imprisonment. These ideas were discussed on the Brussels Conference 1874. There was accepted the proclamation, which regulated among the other problems, issues that were connected with war. But this proclamation was only a recommendation. The next step was Hague Regulations 1899 and 1907. They finalized the Brussels Proclamation and enacted bylaw of laws and ethos of land warfare, in which one of the sections was devoted to this problem, which claimed the legal status of war prisoners', their providing with food and clothes, right in saving of private property, freedom of conscience, the opportunity to be put on parole, right in correspondence with relatives and also were regulated the issues of using war prisoner work and the payment for it. Consequently on the beginning of the XX century were accepted by the world community the norms of war prisoners' holding, that fulfilling would be of immense complexity for warring nations during the World War I, when the war prisoners' quantity was millions of people and the states because of the economic depletion and social tensions could not fulfill all the mentioned in the Proclamation norms of their holding.*

Key words: *war prisoners, legal status, Brussels Conference, Hague Regulations, Liber's Lawbook.*

*Одержано редакцією 10.09.2016
Прийнято до публікації 02.11.2016*

УДК 929 (436) «19»

Олена Вікторівна Сухушина

кандидат історичних наук, доцент
кафедри археології та спеціальних
галузей історичної науки

Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: pan4enko_1960@mail.ru

ФРАНЦ ФЕРДИНАНД Д'ЕСТЕ: ДЕЯКІ ШТРИХИ ДО БІОГРАФІЇ ТА ПОГЛЯДІВ У КОНТЕКСТІ ВНУТРІШНЬОЇ І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ АВСТРО-УГОРЩИНИ

(закінчення статті, початок Сухушина О. В. Франц Фердинанд д'Есте: деякі штрихи до біографії та поглядів у контексті внутрішньої і зовнішньої політики Австро-Угорщини / О. В. Сухушина // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : зб. наук. пр. – Вип. 35. – 2014. – С. 7–21)

У статті наведено основні факти життєвого шляху австрійського ерцгерцога Франца Фердинанда як людини, державного діяча і політика. Проаналізовано основні чинники, які вплинули на формування специфічних рис характеру ерцгерцога, освіти, захоплень, відносин у середовищі Габсбурзького дому, особистого життя і шлюбного вибору, його впливу на майбутнє спадкоємця та його дружини. Висвітлено діяльність спадкоємця зі зміцнення австро-угорської армії та флоту. Розкрито основні причини його негативного ставлення до австро-угорського дуалізму і становища в ньому угорської частини, сутність планів реформ державної системи монархії (триалізму, федералізації), розроблених в оточенні Франца Фердинанда.

Проаналізовано погляди Франца Фердинанда на основні зовнішньополітичні проблеми Австро-Угорщини: відносини з Росією, Сербією, Німеччиною та ін.

Ключові слова: Франц Фердинанд, австро-угорський компроміс, Дуалістична монархія, армія і флот, національні проблеми, триалізм, федералізація, австрійсько-російські відносини, південнослов'янська проблема.

Характеристика зовнішньополітичних поглядів Франца Фердинанда потребує, на нашу думку, стислого визначення особливостей міжнародної ситуації, що складалася для держави Габсбургів у цей період. Зовнішня політика багатонаціональної Австро-Угорської імперії була чи не більше ніж в інших країнах, пов'язана з внутрішньою і залежною від претензій сусідніх держав. Її головними проблемами в ХІХ – на початку ХХ ст. стали відносини з Росією та Сербією. У свідомості керівної бюрократичної верхівки Росії панував тягар імперських ідей: поперше, ідеї підняти російський хрест на турецькій мечеті Аїя-Софія, що було одвічною мрією царизму. «Моєю думкою завжди було: Протоки! – казав у 1897 р. Микола ІІ. – Я думаю про це останнім часом, і я ніколи не змінював своїх переконань» [33, 50]. Встановлення російського контролю в слов'янських балканських країнах було одним із засобів досягнення цієї мети. По-друге, ідеї особливої історичної місії Росії, її домінантної ролі у «слов'янському світі», які створювали і культивували у слов'янофільських колах російського суспільства [34, 33]. Вони стали однією з форм російського експансіонізму, так званого імперського панславізму. Його радикальні ідеологи висловлювали думку про нежиттєздатність Австрії і доводили потребу її ліквідації як держави [35, 56–57].

Суперництво за вплив на національно-визвольні рухи балканських народів та слов'янські держави регіону стало головним в австрійсько-російських відносинах. Все ж до початку ХХ ст., доки експансіоністську енергію самодержавства після невдач на Балканах було спрямовано в Середню Азію і на Далекий Схід, вони мали за основу визнання статус-кво на Балканах.

Невдовзі після поразки у війні з Японією (1904–1905 рр.) російський міністр закордонних справ О. Ізвольський оголосив про «повернення Росії» на європейський континент, яке планували здійснити у співпраці з Австро-Угорщиною в тому, що стосувалось його південно-східної частини [36, 255]. Підтримували ідею співпраці двох країн і в Дунайській монархії, зокрема австро-угорський посол у Петербурзі, потім міністр закордонних справ Австро-Угорщини А. Еренталь, а також ерцгерцог Франц Фердинанд. У вересні 1907 р. під час візиту О. Ізвольського до австро-угорської столиці його прийняв імператор, а потім він мав зустріч із Францом Фердинандом, який висловився за найтіснішу співпрацю Австро-Угорщини з Росією і повернення до Союзу трьох імператорів 1873 року. Тоді ж, 1907 р., він особисто переказував через графа де Турна – австрійського дипломата, який від'їздив з місією до Петербурга: «Скажіть у Росії кожному, з ким матимете можливість поговорити, що я – друг Росії та її господаря... Ми повинні бути добрими сусідами» [9, 169].

Однак від 1903 р., коли до влади в Сербії в результаті перевороту прийшли проросійські орієнтовані елементи, почалося загострення її відносин з Австро-Угорщиною. Кризову ситуацію, що складалась між Віднем і Белградом, сповна використовував Санкт-Петербург. Російські дипломати переконували сербський уряд, що основною сферою життєвих інтересів королівства є території на захід від нього і, насамперед, на Адріатичному узбережжі, наполегливо радили йому не укладати з Австро-Угорщиною навіть торгівельної угоди і

експортувати сільськогосподарську продукцію на німецький ринок. Австро-угорська сторона вжила відповідних заходів, але вони були значно обмежені її прагненням не ставити під загрозу поступальний розвиток австрійсько-російських відносин [37, 375–376].

Погіршення австрійсько-сербських відносин прорвало і стару болячку в них – проблему Боснії та Герцеговини. За рішеннями Берлінського конгресу 1878 р. ці турецькі провінції було передано в управління Австро-Угорщини, але номінально вони залишалися під юрисдикцією султана [24, 93]. Без Боснії та Герцеговини сербські націоналісти не уявляли собі «Великої Сербії», за яку вони фанатично боролись, а у Відні вважали, що приєднання їх до Сербії не зупинить її експансії до інших земель Імперії з південнослов'янським населенням.

Це створило б загрозу самому її існуванню. Хоча після Берлінського конгресу Австро-Угорщина мала згоду великих держав, зокрема й Росії, на анексію Боснії та Герцеговини. В пункті 1 Протоколу до Угоди про взаємні гарантії між Росією, Німеччиною та Австро-Угорщиною, укладеної в Берліні 6 (18) червня 1881 р., було зазначено: «Австро-Угорщина зберігає за собою право анексувати ці дві провінції в момент, який вважатиме для цього слушним» [24, 232].

У Відні з різних причин не поспішали з анексією провінцій. Однак у липні 1908 р. в Османській імперії спалахнула революція, до влади прийшли молодотурки – прихильники неподільності держави. В зовнішньополітичному сенсі молодотурецька революція могла створити правову основу для повернення Боснії та Герцеговини до складу Туреччини. Монархія вступила у фазу реалізації та виправдання анексії на дипломатичному і внутрішньополітичному рівні [20, 121–122]. Постало важливе для Австро-Угорщини питання статусу європейських володінь Порти. У Петербурзі добре про нього знали, й Ізвольський вирішив удруге використати цю неросійську територію для торгу й оборудки з Австро-Угорщиною заради російських інтересів. Зазначимо, що дещо раніше російська дипломатія розраховувалась Боснією та Герцеговиною 1876–1877 рр. за згоду Дунайської монархії на повернення Росії Південної Бессарабії, яку вона втратила після Кримської війни [24, 144–153]. 2 (15) вересня Ізвольський і Еренталь у Бухлау (Чехія) уклали секретну домовленість, за якою Ізвольський погоджувався на австро-угорську анексію Боснії та Герцеговини, Еренталь давав згоду Відня на відкриття Чорноморських протоків для російських військових кораблів. 16 (29) вересня 1908 р. Франц Йосиф у листі до Миколи II повідомляв: «... нагальна необхідність загального становища змушує мене взятися до анексії Боснії та Герцеговини. Впевнений у твоїй випробуваній дружбі та покладаючись на силу традиційних зв'язків, що еднають наші імперії, я маю глибоке переконання, що ти прихильно поставишся до того заходу, що його нам диктує необхідність і що його передбачали і прийняли без заперечень твої покійні батько і дід» [50, 100]. Останні слова австрійського імператора стали неприємною новиною для Миколи II. У листі до імператриці Марії Федорівни він писав: «... я дізнався, що після безкінечних суперечок з Австрією Росія погодилась на приєднання Боснії та Герцеговини в майбутньому! І про цю ж згоду, яку дав тоді Анпапа (імператор Олександр II – О.С.), пише мені дід, імператор Fichneposition !!! Я отримав від нього листа два тижні тому і досі ще не відповів. Ти розумієш, який це сюрприз і в якому незручному становищі ми опинились? Я ніколи не думав, що існує така таємна стаття, і нічого не чув про це від Гірса й Лобанова, за яких ці події відбувалися» [50, 102]. Слід зазначити, що рескриптом Франца Йосифа від 5 жовтня 1908 р. про поширення суверенітету Імперії на Боснію та Герцеговину Австро-Угорщина водночас відмовлялась від окупації іншої турецької території, на яку їй давали права рішення Берлінського конгресу, – стратегічно важливого району Новопазарського санджака (Рашки) [51, 340]. Такий крок мав переконати Росію, що Відень відмовляється цим від дальшої експансії на Балканах [26, 75]. Справі, Сербія і Чорногорія невдовзі поділили його між собою і встановили спільний кордон.

Ізвольський був цілком задоволений досягненими результатами. Погодившись на анексію, Австро-Угорщина відмовлялась від ширших планів на майбутнє, що було вигідно і для Росії, і для балканських держав. Задоволений був і Микола II: «Це було б розв'язанням одвічного питання», – сказав він і додав: «Я пам'ятатиму 8 вересня 1908 року» [38, 265]. Отже, цар підтримав авантюристичний курс свого міністра закордонних справ. Переговори Ізвольського – Еренталья та оборудку в Бухлау було здійснено з його відома. Коли ж одноосібні дії Ізвольського

викликали протест уряду П. Столипіна, Микола II зайняв серединну позицію. На словах відхрестившись від оборудки в Бухлау, він водночас дозволив Ізвольському дальшу поїздку європейськими столицями, аби завершити дипломатичну гру [39, 14].

Анексію Австро-Угорщина здійснила оперативно, а для Росії, ймовірно, все склалося б відповідно до задуму, якби Ізвольський спочатку заручився підтримкою інших великих держав. Однак саме союзники Росії – Англія і Франція – не погодились на зміну режиму Протоків. Невдачу Ізвольського в Росії переключили на «підступну» Австро-Угорщину. Російські керівні кола, преса і громадськість таврували її за «агресивну, загарбницьку політику щодо слов'янського населення». Вдалу, на нашу думку, оцінку позиції Росії з цього питання дав Л. Троцький: «... Яким би не був пронизливий вереск російської слов'янофільської патріотичної преси проти насильства Австрії над слов'янством, він не знищить того факту, що обидві провінції вручили Габсбурзькій монархії понад 30 років тому, і до того ж не хтось, а Росія. Це був хабар, що його Австрія отримала згідно з таємною Рейхштадською угодою 1876 року з урядом Олександра II за свій майбутній нейтралітет у російсько-турецькій війні 1877–1878 років. Берлінський конгрес 1878 року лише затвердив Австрію в правах безстрокової «окупації», а царський уряд в обмін на дві слов'янські провінції, що їх відрізала Австрія від Туреччини, виторгував молдаванську Бессарабію, відрізану від Румунії. Злодійським жаргоном дипломатії така оборудка за рахунок третього зветься «компенсацією» [52, 33]. Цікаво, як би в Петербурзі пояснювали анексію Боснії та Герцеговини, на яку дав згоду російський міністр закордонних справ з відома Миколи II, у разі успіху оборудки Ізвольського – Еренталя для Росії?

В цьому контексті нас цікавить позиція Франца Фердинанда щодо цих проблем. В історичній літературі є твердження, що, мовляв, він активніше, ніж решта у Відні, наполягав на анексії слов'янських земель на Балканах. Насправді ж ерцгерцог був проти анексії Боснії та Герцеговини, оскільки вважав, що вона додаткових прав Австро-Угорщині не дасть. Упродовж тридцяти років монархія правила ними безперешкодно, і жодна країна, яка підписала відповідні документи Берлінського конгресу, зокрема й Росія, ніколи не втручалась у боснійські справи. Більше того, монархія програв, зобов'язавшись відмовитись від прав на стратегічно важливі для неї Новопазарський санджак і будівництво залізничної лінії до Салонік. А сербів, вочевидь, ця поступка не задовольнить. Анексія фактично завдала удару по планах ерцгерцога реорганізувати адміністративно-політичний устрій держави, оскільки унеможливила компромісне розв'язання сербського питання в рамках монархії. На пропозицію вдатися до силового розв'язання (цю думку висловлював генерал Конрад фон Гьотцендорф) Франц Фердинанд на засіданні уряду, де обговорювали це питання, заявив: «Я рішуче проти таких демонстрацій сили, враховуючи неблагополучний стан наших домашніх справ. Я проти мобілізації і не думаю, що слід приводити війська у підвищену боєготовність» [18, 284].

Позицію Франца Фердинанда щодо анексії Боснії та Герцеговини позитивно оцінив і Микола II, хоча він і далі вперто не визнавав права Австро-Угорщини на анексію провінцій і був украй невдоволений рішенням щодо цього Франца Йосифа. Відправляючи до Відня після Боснійської кризи російського військового агента полковника М. Марченка, цар сказав йому, що, всупереч своєму звичаю, не збирається нічого переказувати Францеві Йосифу. «Хай знають, що не можна безкарно наступати на ногу», – пояснив він, і додав: «А спадкоємцеві перекажіть таке й зазначте, аби переказати точно: я сподіваюсь, що непорозуміння, яке сталося не з нашої спільної провини, роз'ясниться і що, можливо, відносини наші колись знову стануть такими, якими вони були під час Мюрцштега» [40, 562].

Сербська пропаганда характеризувала Франца Фердинанда як затятого ворога Сербії [7, 9]. Насправді ж він був одним із небагатьох керівників Австро-Угорщини, які виступали проти антисербських акцій і знищення сусідньої держави, та вимагав у жодному разі не анексувати жодного квадратного метра її території [17, 20]. О. Чернін заперечував чутки про те, що ерцгерцог був супротивником сербів. Спадкоємець вважав, що суперництво Відня й Петербурга

на Балканах є вкрай небезпечним для австрійсько-російських відносин. Він також був проти ще більшого зближення з Німеччиною за рахунок Росії [2, 68].

Думку О. Черніна щодо ставлення Франца Фердинанда до Німеччини поділяв Е. Людендорф – один із військових керівників Німеччини, який підкреслював, що спадкоємець «у жодному разі не був другом Німеччини», незважаючи на те, що німецький імператор доклав багато зусиль, аби вплинути на нього та його дружину в цьому сенсі. Але, на відміну від О. Черніна, Е. Людендорф називав ерцгерцога «людиною хиткою і нерішучою», неспроможною «зберегти кермо влади» після смерті Франца Йосифа [53, 319–320].

Боснія та Герцеговина значно спокійніше сприйняли анексію, ніж Росія, яка так переймалась цим. Один із австрійських високопосадовців, котрий перебував тоді в Сараєво, був вражений «дивним спокоєм», що панував у Боснії та Герцеговині в самий розпал Боснійської кризи [41, 352]. Сербія ж буквально вибухнула обуренням. Н. Пашич – прем'єр-міністр і міністр закордонних справ – на закритому засіданні Скупщини за кілька днів після анексіоністського указу Франца Йосифа закликав до війни з Австро-Угорщиною [42, 105], сподіваючись на допомогу Росії, але Петербург не вважав себе готовим до військового зіткнення і порадив Белграду погодитися з анексією [41, 352]. Сербські керівники мусили прийняти пораду, але це аж ніяк не зупинило їхніх планів, спрямованих на розхитування ситуації в Дунайській монархії, надто в Боснії та Герцеговині, та в інших південнослов'янських областях.

В Сербії людей від дитячих років виховували в атмосфері ненависті до турків і австрійців. Опублікований 1888 р. «Катехизис народові сербському» містив таке повчання: «Хто є ворог сербів? – Найголовніший ворог сербів – Австрія.... Що слід робити? – Ненавидіти Австрію, як свого найголовнішого ворога. . . Хто є друг сербів і Сербії?... Велика і могутня Росія. В чому полягає обов'язок кожного серба? – Любити свою вітчизну і монарха і вмирати за них, поважати своїх друзів і ненавидіти ворогів» [43, 664]. Після анексії Боснії та Герцеговини ця ненависть зростає ще більше. Діяльність таємних товариств і організацій на Балканах від ХІХ ст. стала звичною справою, але після анексії Боснії та Герцеговини за підтримки Белграда і Петербурга в основу їхньої діяльності на територіях Австрії, Угорщини, а надто Боснії та Герцеговини було покладено методи терору, спрямовані проти австро-угорських чиновників, військових і вищих посадових осіб [44, 17]. У 1908–1913 рр. до Військової канцелярії Франца Фердинанда надходили численні повідомлення секретних спецслужб. В одному з них йшлося про створення в Сербії таємних організацій, зокрема й «Об'єднання чи смерть» («Чорна рука»), з програмою усунути всіх, хто виступав проти великосербської ідеї створення «Великої Сербії». Особливу тривогу австрійської влади викликала «участь багатьох офіцерів» королівської сербської армії в цих організаціях [41, 357–358].

Балканські війни 1912–1913 рр. були загалом сприятливими для Сербії, її територія збільшилась від 48,3 до 95 тис. кв. км., а населення – від 2912 до 4444 тис. осіб [45, 75]. Але вона так і не змогла домогтися виходу до Адріатики через протидію Австро-Угорщини, яка до кінця 1912 р. блокувала просування Сербії в цьому напрямку землями з албанським населенням [46, 288].

Проте авторитет і вплив Сербії на Балканах значно зріс. Все відбувалося за схемою, яку 1887 р. накреслив Н. Пашич, зазначивши: «Боснію та Герцеговину, а також інші сербські землі в Австро-Угорщині ми не зможемо повернути самостійно, тобто без допомоги Росії, але Македонію ми спроможні врятувати для Сербії і без військового сприяння Росії» [47, 128]. Після перемоги у Другій Балканській війні з Македонією все стало зрозумілим, і Пашич заявив: «Перший тур виграно, тепер ми маємо підготуватися до другого – проти Австрії» [48, 345]. Підготовка до «другого туру» передбачала здобуття підтримки Росії. Сподівання на неї були цілком реальними. Австрійсько-російські відносини дедалі більше загострювалися. У квітні 1912 р. російський імператор заявив британському послові, що, на його думку, «розпад Австрійської імперії – питання лише часу, і недалеко той день, коли ми побачимо окремі угорське і богемське королівства. Південні слов'яни, ймовірно, відійдуть до Сербії, трансільванські румуни – до Румунії, а німецькі області Австрії приєднаються до Німеччини. Тоді не буде кому втягувати Німеччину у війну через Балкани, і це, на думку Його Величності, слугуватиме загальному

миру» [54, 125]. Якому миру – можна лише здогадуватися. Принаймні в Росії 1914 р. існувала думка, що вона має поширити свій вплив на Південно-Східну Європу [22, 214].

Вельми показовим прикладом зневажливого і брутального ставлення російської керівної верхівки до сусідньої держави був епізод, що стався під час візиту Миколи II до Констанци для зустрічі з румунським королем Карлом 14 червня 1914 року. В ній брали участь румунський прем'єр І. Братіану та міністр закордонних справ Росії С. Сазонов. Із Констанци Сазонов і Братіану, яких супроводжували начальник канцелярії МЗС Росії барон М. Шиллінг, російський посланник у Бухаресті С. Поклевський і румунський посланник в Росії К. Діаманді, вирушили до Сінаю – літної резиденції короля, а далі – увечері 16 червня, на автомобілях – до кордону з Австро-Угорщиною, перетнули його і ... покатилися на території Трансільванії. Ця поїздка була фактично демонстрацією того, що царський уряд визнає Трансільванію румунською територією. У Відні були шоковані таким зухвальством [49, 228–229].

Франц Фердинанд незадовго до цього висловив припущення, яке стало пророчим: «Війна між Австрією та Росією завершиться падінням або Габсбургів, або Романових, а можливо, і тих, і інших» [9, 169–170].

Висновки. Аналіз певних аспектів життя і поглядів Франца Фердинанда дає підстави для висновків, що він був людиною неординарною, мав природний розум та аналітичні здібності, мужність і твердість характеру, був амбіційним, цілеспрямованим, енергійним політиком і державним діячем, котрий добре усвідомлював внутрішньо- та зовнішньополітичні проблеми Австро-Угорщини і нагальну необхідність їх вирішення задля забезпечення країни від загрози розпаду.

Як офіційний спадкоємець престолу Франц Фердинанд розпочав свою реформаторську діяльність у військовій сфері: він узяв активну участь у реорганізації австро-угорської армії та флоту. Армію він вважав не лише гарантом безпеки країни, а й засобом забезпечення її внутрішнього спокою та єдності за умов посилення відцентрових національних і революційних рухів. Однак його не правильно було б долучати, як це роблять деякі історики, до ініціаторів гонки озброєнь та очільників «партії війни» – витрати Австро-Угорщини на армію і флот з-поміж шістки найбільших держав Європи напередодні Першої світової війни були найнижчими.

Спадкоємець престолу позиціонував себе як прихильника зміцнення авторитету монархії, централізації країни на основі посилення ролі австрійського осередку держави, збереження домінування німецької мови як державної, хоча і в армії, і відносно окремих територій він виступав за підтримку мов національних меншин. Він був рішучим супротивником німецького націоналізму і переконаним прихильником австрійського патріотизму, який об'єднав би всі народи імперії.

Франц Фердинанд одним із перших серед Габсбургів дійшов висновку про необхідність модернізації застарілого державно-адміністративного устрою Австро-Угорщини, в основу якого було покладено систему дуалізму; це означало насамперед обмеження прав і привілеїв угорського королівства, чия аристократична еліта, навпаки, намагалась їх розширити.

У розробці реформаторських проектів спадкоємець спирався на поради своїх помічників – представників майже всіх народів Австро-Угорщини: австрійців, австро-угорських німців, румунів, словаків, хорватів, угорців, чехів, поляків, словенців, українців із так званого «Бельведерського кола». До того ж, у 1910–1911 рр. він створив коло радників із відомих австрійських учених, державних високопосадовців, військових, представників капіталу, журналістів. Вони розробляли й обговорювали проекти реформ, що їх Франц Фердинанд мав намір здійснити після сходження на престол. З-поміж них найважливішими були проекти федералізації імперії, запровадження триалізму та інші плани реорганізації державно-адміністративного устрою з урахуванням інтересів її народів. Це свідчило про те, що в Австро-Угорщині були політичні сили, які всупереч твердженням ворогів, не вважали цю державу такою, що приречена на розпад.

У зовнішній політиці Франц Фердинанд, усвідомлюючи смертельну небезпеку конфліктів із сусідніми державами за умов складного внутрішньополітичного становища імперії, виступав за мирні стосунки з Росією, проти силового розв'язання конфлікту з Сербією та захоплення сербських територій, за союз із Німеччиною, але без підпорядкування Австро-Угорщини інтересам німецької політики.

Реформаторські наміри і плани Франца Фердинанда за його життя були лише темою для обговорення в колі його прихильників і ерцгерцогу не судилося їх впровадити. Однак уже тоді супротивників, як в Австро-Угорщині, так і в сусідніх країнах, серйозно стривожила можливість їх реалізації після смерті Франца Йосифа, що вже доживав віку. Планів Франца Фердинанда не поділяли і не підтримували представники австрійських і великогерманських кіл, невдоволених наміром спадкоємця розширити права трансільванських румунів та слов'янських народів. Проти нього виступали угорські націоналісти, представники керівної еліти Будапешта, яких Франц Фердинанд різко критикував і намагався обмежити їхній вплив. Не схвалював антиугорських планів свого наступника, зокрема ідею ліквідації особливого статусу Угорщини та зрівняння з нею в правах інших національних територій держави і старий імператор Франц Йосиф, котрий прагнув мирно, без потрясінь завершити своє правління. Не сприймали поглядів Франца Фердинанда щодо відносин із Сербією представники військової еліти Австро-Угорщини, ті, хто хотів силового рішення конфлікту з Сербією і виступав за превентивну війну проти неї. Особливу небезпеку становили проекти спадкоємця престолу з урегулювання міжнаціональних суперечностей в Австро-Угорщині на основі федералізації, чи триалізму, для сербських великодержавників, адже ця альтернатива загрожувала їхнім намірам. Успіх реформування Австро-Угорщини міг зашкодити і планам Росії, де ще від XIX ст. невпинно пророкували розпад «клаптикової монархії» і так нетерпляче його ждали. Вочевидь, що не поділяв і не міг прийняти деяких поглядів Франца Фердинанда і кайзер Вільгельм II.

Отож, недоброзичливців, ворогів і просто невдоволених поглядами, діяльністю і планами австрійського спадкоємця престолу було чимало, щоб розпалювати ненависть до його особи і зерна її впали на сприятливий ґрунт середовища сербських фанатиків.

Досліджуючи далі погляди Франца Фердинанда, слід на нашу думку, звернути увагу на його відносини з «воєнною партією» в австро-угорському керівництві, на діяльність «бельведерського кола» і з'ясування спірних питань, пов'язаних із Сараєвським убивством.

Список використаної літератури:

1. Фей С. Происхождение мировой войны / С. Фей. – М.: Гос. социально-экономическое изд-во. 1934. – 391 с.
2. Чернин О. В дни мировой войны. Мемуары министра иностранных дел Австро-Венгрии / О. Чернин. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. – 521 с.
3. Dedijer V. Sarajevo 1914 / V. Dedijer. – Beograd : Prosveta, 1966. – 1072 s.
4. Malbaša A. Bosansko pitanje i Austro-Ugarska / A. Malbaša. – Sarajevo : Libris, 1933. – 79 s.
5. Mićanović S. Sarajevski atentat / Mićanović S. – Zagreb : Stvarnost, 1965. – 224 s.
6. Митровић А. Продор на Балкан. Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908–1918 / А. Митровић. – Београд : Equilibrium, 2011. – 705 с.
7. Slipičević Fuad. Bosna i Hercegovina od Berlinskog kongresa do kraja prvog svjetskog rata (1878–1918) / Fuad Slipičević. – Zagreb: Stvarnost, 1954. – 146 s.
8. Ђоровић В. Историја Срба / В. Ђоровић. – Подгорица: Лео комерц, 2005. – 921 с.
9. Galandauer J. František Ferdinand d'Este, naslednik trůnu / J. Galandauer. – Praha: Havran Praha, 2000. – 243 s.
10. Pernes J. O trůn a lasku. Dramaticky život a tragická smrt Františka Ferdinandf d'Este / J. Pernes. – Praha : Votobia Praha, 2007. – 261 s.
11. Tatić D. Austrougarski prijestolonasljednik zalagao se poboljšanje položaja slavenskih naroda unutar Monarhije. To bi bio slom srpske politike koja nije mogla prežaliti BiH / D. Tatić // Magazin za vojnu povijest. – 2014 lipanj. – S.10–16.
12. Ольденбург С. Царствование императора Николая II / С. Ольденбург. – М.: Эксмо, 2003. – 608 с.
13. Писарев Ю. А. Освободительное движение югославянских народов Австро-Венгрии. 1905–1914 / Ю. А. Писарев. – М.: Наука, 1962. – 420 с.

14. Васильева Н. Балканский тупик?..: Историческая судьба Югославии в XX веке / Н. Васильева, В. Гаврилов. – М.: Гея итэрум, 2000. – 480 с.
15. Черников И. И. Гибель империи / И. И. Черников. – М.: АСТ, СПб.: Terra Fantastica 2002. – 640 с.
16. Виноградов В. Н. «Вклад» малых стран в развязывание Первой мировой войны / В. Н. Виноградов // Первая мировая война. Пролог XX века. – М.: Наука, 1999. – С. 32–33.
17. Исламов Т. М. Австро-Венгрия в первой мировой войне. Крах империи / Т. М. Исламов // Новая и новейшая история. – 2002. – № 5. – С.14–46.
18. Шарый А. Корни и корона: Очерки об Австро-Венгрии: судьба империи / А. Шарый, Я. Шимов. – М.: КоЛибри, 2011. – 448 с.
19. Шимов Я. В. Планы эрцгерцога Франца Фердинанда по преобразованию Австро-Венгрии: утопия или нереализованная возможность? / Я. В. Шимов // Славяноведение. – 2010. – № 4. – С. 11–20.
20. Филимонова А. И. Хорватские земли и Воеводина / А. И. Филимонова // Югославия в XX веке: Очерки политической истории / Отв. ред. К. В. Никифоров. – М.: Индрик, 2011. – С. 83 – 140.
21. Залесский К. А. Кто был кто в Первой мировой войне / К. А. Залесский. – М.: АСТ, Астрель, 2003. – 894 с.
22. Джолл Д. Истоки первой мировой войны / Д. Джолл. Пер. с англ. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 416 с.
23. Империалистическая война. Её причины и следствия. Сб. статей под ред. К. Шелавина. – Л.: Прибой, 1924. – 184 с.
24. Сборник договоров России с другими государствами. 1856–1917. – М.: Госполитиздат, 1952. – 464 с.
25. Трайнин И. П. Национальные противоречия в Австро-Венгрии и ее распад / И. П. Трайнин. – М. – Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1947. – 308 с.
26. Гренвилл Дж. История XX века. Люди. События. Факты / Дж. Гренвилл. Пер. с англ. О. Суворов. – М.: Аквариум, 1999. – 896 с.
27. История Венгрии. Т. 2. – М. Изд-во Академии наук СССР, 1972. – 440 с.
28. Єлавіч Б. Історія Балкан. XX століття / Б. Єлавіч ; пер. з англ. Р. А. Семків. – К.: Свенас, 2004.– 600 с.
29. Pesze F. Mýšlenka trialismu v maďarské právnické literatuře v době kolem přelomu století / F. Pesze // Právněhistorické studie, XVII. – Praha : Mlada Fronta, 1973. – S. 225–242.
30. Кирилина Л. А. Словенские земли / Л. А. Кирилина // Югославия в XX веке: Очерки политической истории / Отв. ред. К. В. Никифоров. – М.: Индрик, 2011. – С.141 – 156.
31. Ненашева З. С. Формирование концепции национальной государственности и проблема сближения славянских народов Австро-Венгрии на рубеже веков (соотношение и взаимосвязи) / З. С. Ненашева, С. А. Романенко // Балканы в конце XIX – начале XX века. Очерки становления национальных государств и политической структуры в Юго-Восточной Европе. – М.: Наука, 1991. – С. 91–156.
32. Herre F. Cisar Frantisek Josef I. Jeho zivot – jeho doba / F. Herre. – Praha : Havran Praha, 1998. – 402 s.
33. Писарев Ю. А. Новые подходы к изучению истории первой мировой войны / Ю. А. Писарев // Новая и новейшая история. – 1993. – № 3. – С. 46–57.
34. Игнатъев А. В. Своеобразие российской внешней политики на рубеже XIX – XX вв. / А. В. Игнатъев // Вопросы истории. – 1998. – № 8. – С. 32–43.
35. Павленко О. В. Панславизм. Концепция панславизма в славистических исследованиях / О. В. Павленко // Славяноведение. – 1998. – № 6. – С. 43–60.
36. Виноградов В. Н. Двадцатый век. Россия: возвращение в Европу / В. Н. Виноградов // В «пороховом погребѣ Европы». 1878–1914 гг. – М.: Индрик, 2003. – С. 252–264.
37. Искендеров П. А. Сербия при Карагеоргиевичах / П. А. Искендеров // В «пороховом погребѣ Европы». 1878–1914 гг. – М.: Индрик, 2003. – С. 375–385.
38. Россия и Черноморские проливы (XVIII – XX столетия). – М.: Междунар. отношения, 1999. – 560 с.
39. Игнатъев А. В. Последний царь и внешняя политика / А. В. Игнатъев // Вопросы истории. – 2006. – № 6. – С. 3–23.

40. Бестужев И. В. Отношения России и Австро-Венгрии перед первой мировой войной / И. В. Бестужев // Европа в новое и новейшее время. – М.: Наука, 1966. – С. 556–568.
41. Вяземская Е. К. Босния и Герцеговина: их место и роль в европейских конфликтах начала XX века / Е. К. Вяземская // В «пороховом погребе Европы». 1878–1914 гг. – М.: Индрик, 2003. – С. 322–359.
42. Казимировић В. Никола Пашић и његово доба. 1845–1926 / В. Казимировић. – Београд, 1990. Књ.2. – 657 с.
43. Русские о Сербии и сербах. Т. I. Письма, статьи, мемуары. – СПб.: Алетейя, 2006. – 684 с.
44. Ferro M. The Great War 1914–1918 / M. Ferro. – Routledge. London and New York, 1987.
45. История Югославии. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. Т. 1. – 736 с.
46. Туполев Б. М. Германская политика на Балканах накануне Первой мировой войны / Б. М. Туполев // В «пороховом погребе Европы». 1878–1914 гг. – М.: Индрик, 2003. – С. 265–296.
47. Митровић Ј. Никола Пашић о основним питањима унутрашње и спољне политике Србије после Сливнице / Ј. Митровић // Историјски гласник. – Београд, 1971. Бр. 1. – 212 с.
48. Готлиб В. В. Тайная дипломатия во время первой мировой войны / В. В. Готлиб. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1960. – 604 с.
49. Кросс Б. Б. Констанцкое свидание (из истории русско-румынских дипломатических отношений накануне первой мировой войны) / Б. Б. Кросс // Ученые записки Шуйского государственного педагогического института. – № 8. – 1959. – С. 214–236.

50. Мультигули П. Внешняя политика императора Николая II (1894–1917) / П. Мультигули. – М.: ФИВ, 2013. – 840 с.
51. Ключников Ю. В. Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях: в 2 ч. / Ю. В. Ключников, А. В. Сабанин. – Ч. 1. От Французской революции до империалистической войны. – М.: Литиздат НКВД, 1925. – 447 с.

52. Троцкий Л. Д. Перед историческим рубежом. Балканы и балканская война / Л. Д. Троцкий. – М., 2015. – 234 с.
53. Людендорф Э. Мои воспоминания о войне 1914–1918 гг. / Э. Людендорф. – Мн.: Харвест, 2014. – 701 с.
54. Бьюкенен Дж. Мемуары дипломата: Воспоминания, мемуары / Дж. Бьюкенен. – М.; Мн.: Харвест, 2001. – 400 с.

References

1. Fay S. Origin of World War II / S. Fay. – Moscow : Gos. socio-ekonom. publ. 1934. – 391 p.
2. Chernin O. In the days of World War II. Memoirs of a Foreign Minister of Austria-Hungary / O. Czernin. – SPb. : Univ. of St. Petersburg. University Press, 2005. – 521 p.
3. Dedijer V. Sarajevo 1914 / V. Dedijer. – Belgrade : Prosveta, 1966. – 1072 p.
4. Malbasa A. Bosnian issue and the Austro-Hungarian Empire / A. Malbasa. – Sarajevo : Libris, 1933. – 79 p.
5. Micanovich S. Sarajevo assassination / S. Micanovich. – Zagreb : Reality, 1965. – 224 p.
6. Mitrovich I. The breakthrough on the Balkans. Serbia plans in Austro-Hungary and Germany, 1908–1918 / A. Mitrovich. – Belgrade : Eguilibrium, 2011. – 705 p.
7. Slipichevich F. Bosnia and Herzegovina from the Berlin Congress to end prvod World War (1878–1918) / F. Slipichevich. – Zagreb : Reality, 1954. – 146 p.
8. Dorovich V. History of the Serbs / V. Dorovich. – Podgorica : Leo commerce, 2005. – 921 p.
9. Galandauer J. Franz Ferdinand d'Este, heir to the throne / J. Galandauer. – Prague : Prague Raven, 2000. – 243 p.
10. Pernes J. About throne and love. Dramatically life and tragic death of Francis Ferdinandf d'Este / J. Pernes. – Prague : Prague Votobia, 2007. – 261p.
11. Tatic D. Austro-Hungarian Crown advocated the improvement of the position of the Slavic peoples within the Empire. That would be the collapse of Serbian politics, which could not get over B / D Tatic // Magazine of Military History. – 2014, June. – P. 10–16.
12. Oldenburg S. Reign of Emperor Nicholai II / S. Oldenburg. – Moscow : Eksmo, 2003. – 608 p.
13. Pisarev Yu. Liberation movement of Slavic peoples of Austria-Hungary. 1905–1914 / Yu. Pisarev. – Moscow : Nauka, 1962. – 420 p.
14. Vasilieva N. Balkan impasse? ..: The historical fate of Yugoslavia in the twentieth century / N. Vasilieva, V. Gavrilov. – М. : Gaia iterum, 2000. – 480 p.
15. Chernikov I. I. Fall of the Empire / I. I. Chernikov. – М. : AST, St. Petersburg. : Terra Fantastica, 2002. – 640 p.

16. Vinogradov V. N. "Contribution" of small countries in the outbreak of the First World War / V. N. Vinogradov // *First World War. The prologue of the twentieth century.* – Moscow : Nauka, 1999. – P. 32–33.
17. Islamov T. M. Austria-Hungary in the First World War. The collapse of the empire / T. M. Islamov // *Modern and Contemporary History.* – 2002. – № 5. – P. 14–46.
18. Shary A. Roots and crown: Essays on Austria-Hungary: the fate of the Empire / A. Shary, J. Shimov. – M. : Colibri, 2011. – 448 p.
19. Shimov Y. V. Plans Archduke Franz Ferdinand of Austria-Hungary's transformation: Utopia or unrealized opportunity? / Y. V. Shimov // *Slavonic.* – 2010. – № 4. – P. 11–20.
20. Filimonov A. I. Croatian land and Vojvodina / A. I. Filimonov // *Yugoslavia in the twentieth century: Essays on Political History* / ed. K. V. Nikiforov. – M. : Indrikis, 2011. – P. 83–140.
21. Zaleski K. A. Who was who in World War / K. A. Zaleski. – Moscow : AST, Astrel, 2003. – 894 p.
22. Joll D. Origins of the First World War / D. Joll ; per. from English. – Rostov-on-Don : Phoenix, 1998. – 416 p.
23. The imperialist war. Its cause and effect : sat. articles / ed. K. Shelavin. – AL: Surf, 1924. – 184 p.
24. Collection of Russian treaties with other countries. 1856–1917. – M. : Gospolitizdat, 1952. – 464 p.
25. Trainin I. P. National controversy in Austria-Hungary and its decomposition / I. P. Trainin. – M. ; L. : Publishing house of the Academy of Sciences of the USSR, 1947. – 308 p.
26. Grenville J. The history of the twentieth century. People. Developments. Facts / J. Grenville ; per. from English. A. Suvorov. – M. : Aquarium, 1999. – 896 p.
27. The history of Hungary. – M. : Publishing House of the USSR Academy of Sciences, 1972. – T. 2. – 440 p.
28. Yelavich B. History of the Balkans. Twentieth Century / B. Yelavich. Per. from English. R. A Semkiv. – K. : Svenas, 2004. – 600 p.
29. Pesze F. Second thoughts trialismu in Hungary at the time the legal literature around the turn of the century / F. Pesze // *Právněhistorické study XVII.* – Prague : Mlada Fronta, 1973. – P. 225–242.
30. Kirilina L. A. Slovenian land / L. A. Kirilina // *Yugoslavia in the twentieth century: Essays on Political History* / ed. K. V. Nikiforov. – M. : Indrikis, 2011. – P. 141–156.
31. Nenashev Z. S. Formation of the concept of the national state and the problem of convergence of the Slavic peoples of Austria-Hungary at the turn of the century (the ratio and relationship) / Z. S. Nenashev, S. A. Romanenko // *Balkans in the late XIX – early XX century. Essays on the formation of national states and political structures in the South-Eastern Europe.* – Moscow : Nauka, 1991. – P. 91–156.
32. Herre F. First Emperor Franz Joseph I. His life – his time / F. Herre. – Prague : Prague Raven, 1998. – 402 p.
33. Pisarev I.A. New approaches to the study of the history of the First World War / I.A.Pisarev // *Modern and Contemporary History.* – 1993. – № 3. – S. 46–57.
34. Ignatiev A. V. Peculiarity of Russia's foreign policy at the turn of XIX – XX centuries. / A. V. Ignatiev // *Questions of history.* – 1998. – № 8. – S. 32–43.
35. Pavlenko O. V. Panslavism. The concept of Pan-Slavism in the Slavic studies / O. V. Pavlenko // *Slavic.* – 1998. – № 6. – S. 43–60.
36. Vinogradov V.N. The Twentieth Century. Russia: the return to Europe / Vinogradov // *In the «powder keg of Europe». 1878–1914.* – M. : Indrikis, 2003. – S. 252–264.
37. Iskenderov P. A. Serbia during Karadjordjevic / P. A. Iskenderov // *In the «powder keg of Europe». 1878–1914.* – M. : Indrikis, 2003. – S. 375–385.
38. 6. Russia and the Black Sea straits (XVIII – XX centuries). – M. : Internat. relations, 1999. – 560 p.
39. Ignatiev A. V. Last Tsar and foreign policy / A. V. Ignatiev // *Questions of history.* – 2006. – № 6. – S. 3–23.
40. Bestuzhev I. V. Relations between Russia and Austria-Hungary before World War I / I. V. Bestuzhev // *Europe in modern and contemporary times.* – M.: Nauka, 1966. – P. 556–568.

41. Vyazemskaya E. K. Bosnia and Herzegovina: their place and role in European conflicts of the early twentieth century / E. K. Vyazemskaya // In the "powder keg of Europe". 1878–1914. – М.: Indrikis, 2003. – P. 322–359.
42. Kazimiroviĥ V. Nikolov Pashiĥ and his age. 1845–1926 / V. Kazimiroviĥ. – Beograd, 1990. Vol.2. – 657 s.
43. The Russians to Serbia and Serbs. T. I. Letters, articles, memoirs. – SPb.: Aletheia, 2006. – 684 p.
44. Ferro M. The Great War 1914–1918 / M. Ferro. – Routledge. London and New York, 1987.
45. History of Yugoslavia. – М.: Publishing House of the USSR Academy of Sciences, 1963. V. 1. – 736 p.
46. Tupolev B. M. German policy in the Balkans on the eve of World War II / B. M. Tupolev // In the "powder keg of Europe". 1878–1914. – М.: Indrikis, 2003. – P. 265–296.
47. Mitrovic J. Nikola Pasic on the key issues of internal and foreign policy of Serbia after Slivnice / J. Mitrovic // Historical Gazette. – Beograd, 1971. Br. 1 – 212 s.
48. Gottlieb V.V. Secret diplomacy during World War II / V.V. Gottlieb. – М.: Publishing House of the socio-economic literature, 1960. – 604 p.
49. Cross B. B. Constance date (from the history of Russian-Romanian diplomatic relations on the eve of the First World War) / B. B. Cross // Scientific notes of the Shuisky State Pedagogical Institute. – № 8. – 1959. – S. 214–236.
50. Multatuli P. Foreign Policy of Emperor Nicholai II (1894–1917) / P. Multatuli. – М.: FIV, 2013. – 840 p.
51. Kluchnikov J. V. International policy of recent times in the contracts, notes and declarations: 2 hours / J.V. Kluchnikov, A.V. Sabanin. – Part 1: From the French Revolution to the imperialist war. – М.: Litzdat People's Commissariat, 1925. – 447 p.
52. Trotsky L. D. Before historic abroad. The Balkans and Balkan War / L. D. Trotsky. – М., 2015. – 234 p.
53. Ludendorff E. My memories of the war of 1914–1918. / E. Ludendorff. – MN.: Harvest, 2014. – 701 p.
54. Buchanan J. Memoirs of a diplomat: Memories, memoirs / J. Buchanan. – М.; Mn: Harvest, 2001. – 400 p.

Suhushyna Olena. Candidate of Sciences (History), Associate Professor, Department of Archaeology and special spheres of historical science, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, e-mail: pan4enko_1960@mail.ru

FRANZ FERDINAND D'ESTE: SOME NOTES TO THE BIOGRAPHY AND VIEWS IN THE CONTEXT OF DOMESTIC AND FOREIGN POLICY OF AUSTRIA-HUNGARY.

Abstract. *The article presents the basic facts of Austrian Archduke Franz Ferdinand life as a man, a statesman and a politician. The basic factors that influenced the formation of Archduke's specific traits, education, hobbies, relationships among the Habsburg house, personal life and marriage choice, its impact on the future heir and his wife. The author depicts the peculiarity of the situation and the tragedy to the Franz Joseph's throne in which the heir was Franz Ferdinand and his relations with other members of the dynasty and the emperor.*

It was shown the activity of the heir to strengthen the Austro-Hungarian army and fleet, the problems of which he had known directly, since a significant portion of military service spent in the west. The main reasons for his negative attitude to the Austro-Hungarian dualism and its position in the Hungarian part, the essence of reform plans of the monarchy state system (trialism, federalism), developed in an environment of Franz Ferdinand were mentiobed in the article. The author analyzes Franz Ferdinand views on major foreign policy problems of Austria-Hungary: relations with Russia, Serbia, Germany and others.

Key words: *Franz Ferdinand, the Austro-Hungarian compromise, Dual monarchy, the army and fleet, morganatic marriage, Sophia Hohenberh, national problems, trialism, federalization, reform plans, reorganization of the state system, the Austro-Russian relations, the South-Slovenic problem.*

*Одержано редакцією 10.09.2016
Прийнято до публікації 02.11.2016*